

Pillérek és prognózisok: etikai szemlélet a közgazdaságban*

Tihanyi Katalin

Kocziszkó György (szerk.):

Etikus közgazdaságtan

Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2019, pp. 370

ISBN: 978-615-5318-22-1

Az MNB-könyvsorozat újabb eleme globális pénzügyi viszonyaink között megkerülhetetlen paradoxont jár körül. Az *Etikus közgazdaságtan* címmel megjelent, 2019-es tanulmánykötet azt vizsgálja, érvényesíthető-e közösségi alapon szabályozott, normatív értékeken nyugvó rend az intézményes gyakorlatban, s mi indokolja ennek újrafogalmazódó igényét a közgazdaságtani elméletekben. A kötet tizenkét szerzője más-más aspektusból közelíti meg az etika jelenlétét a gazdasági praxisban, közös viszont bennük, hogy a közelmúlt pénz- és tőkepiaci egyensúlytalanságait a társadalomtudományok mérlegére téve paradigmaváltást sürgetnek a *mainstream* gondolkodásban. A szakmai alapossággal készült, közérthető tanulmányok nemcsak a szűk szakmai közönség érdeklődésére tarthatnak számot: széles olvasói kör megszólítására is alkalmasak, és felsőoktatási segédletként is jól használhatók.

Nem minden etikus, ami annak látszik, ugyanakkor a rejtett etikai dimenzió átstrukturálhatja a gazdasági folyamatokat. Az *ethos* és *oikos* problémaköre a társadalom minden tagját érinti, lévén a gazdaság a szociális szféra egyik alrendszere, mely nem elválasztható mindenkori társas viszonyainktól, kulturális kódrendszereinktől, fizikai környezetünktől, technológiai feltételeinktől. A gazdasági cselekvések és döntések mögött explicite vagy látenszen meghúzódó erkölcsi belátásoknak komoly pénzügyi következményei lehetnek csakúgy, mint a normakövető magatartás vagy az intézményi szintű etika hiányának. A szerzők a legváltozatosabb példákon keresztül mutatják be a mögöttes értékrendszer(ek) stabilizáló vagy destruktív hatását a mindenkori gazdasági történésekre. *Sebestyén Géza* tanulmánya kvantitatív mutatókat rendel az egyes országok vallási preferenciáihoz, rámutatva azok GDP-befolyásoló erejére, és azon összefüggésre, hogy a felekezeti elkötelezettség miként járul hozzá kimutathatóan a makroszintű stabilitás fenntartásához.

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Tihanyi Katalin a Magyar Nemzeti Bank kommunikációs szakértője. E-mail: tihanyik@mnbb.hu

Gyura Gábor írása többek között az etikai tőke üzletviteli hasznával és az így képződő garanciális érték-többlettel támasztja alá a bankfelügyeleti szabályozás elmozdulását a pozitív ösztönzők felé. *Hidasi Judit* tanulmánya rávilágít, hogy a kulturális viselkedésminták és értékorientációk éppannyira erősíthetik egy ország vagy vállalat gazdasági pozícióját (pl. a munkavállalók „kódolt” minőség iránti elköteleződése és szervezeti lojalitása folytán), mint amennyire kontraproduktívak lehetnek egy-egy aktuális termelési kontextusban (pl. amikor a céges/állami reputáció fenntartásának kényszere vagy a személyes kapcsolatrendszer felülírja a költségvetési racionalitást.)

A könyv egyik érdekessége, hogy az etika fogalmát és gyakorlati megnyilvánulási formáit változatos irányokból veszi górcső alá. A fogalmi definíciók, az eltérő gazdaságfilozófiai iskolák által előírányozott normatív elvek, a versengő gazdaságelméleti magyarázatok vagy a jelen gazdaságpolitikai megfontolásaiból következő maximák önmagukban is megfontolásra érdemesek. A könyv első részének tanulmányai (1.–6. fejezet) különböző mélységben és szakági háttérrel tárgyalják az etikai működésmód egyénre, régióra, államra és államefeletti szintre vetített elvárásait, hozadékát, rövid és hosszú távú költségeit.

Az elméleti és történeti elemzések sorát *Kocziszky György* átfogó bevezető tanulmánya nyitja, amely felteszi a közgazdaságtudomány alapkérdéseit, és felhívja a figyelmet azok mindenkori társadalmi beágyazottságára. Szerinte a közgazdasági gondolkodás kontextus- és értékrendfüggő, ennél fogva ki van téve a tér- és időbeli változásoknak. A tér-idő paraméterek áttekintése után számba veszi a jelent meghatározó mainstream irányzat hiányosságait, az általuk okozott reálgazdasági torzulásokat (pénzpiaci dereguláció, tisztességtelen kamatpolitika, korrupció és bankcsődök, buborékok globalizálódása, tőkekoncentrációk nyomásgyakorlása), majd javaslatot tesz egy normatív etikai szemlélet (re)integrálására a közgazdasági gondolkodásba. Értelmezésében az „etikus közgazdaságtani gondolkodás... nem a haszon maximumát, hanem annak igazságos, tisztességes és fentartható változatát keresi [...], centrális eleme a másokért is felelősséget vállaló közösségi magatartás, ami azonban nem zárja ki a gazdaságosságot, hatékonyságot és a versenyt.” (46. o.) Megfogalmazza egy ilyen elvek mellett működő gazdasági-társadalmi rendszer céljait (etikus elosztás és újraelosztás, etikus piac és állam), majd kijelöli eszközeit (pl. duális ár- és kamatplafon, etikus adózás és támogatáspolitikai, fair koordináció és versenyszabályozás, tisztességes pénzügyi intézményrendszer). Következtetése szerint a közjót (adott társadalom jóllétét) támogató értékrend olyan erőforrás, amely hosszú távon fenntartja a versenyképességet, és hozzájárul az ország gazdasági teljesítményéhez, miközben ennek hiánya már középtávon is destabilizációhoz, költségvetési és morális károkhhoz vezet.

A nyugati kultúrkört alapjaiban meghatározó bibliai értékrendi tradíciót, a belőle származó gazdaságetikai paradigma kialakulását és változásait *Varga Norbert* nagyívű tanulmánya elemzi. A számos társadalomelméleti tanulságot is magában hordozó

írás mintegy két évezred tranzakciós mintázatait ismerteti az átalakuló geopolitikai konstellációk tükrében. A fentivel hasonló konklúzióra jut: szerinte a kereszténység talaján álló társadalmaknak, amilyen a markánsan neoprotestáns értelmezési keretet akceptáló amerikai gazdasági-politikai elit vagy a keresztény értékkelvű kormányzást megfogalmazó gyakorlat, „a monetáris és fiskális döntéshozatali mechanizmusukba is be kellene építeniük a gazdaságetikai paramétereiket”. (96. o.)

Két további elméleti szöveg a modern jogállamiság keretei között tárgyalja a társadalmi és gazdasági rendet meghatározó igazságosság–közjó–erkölcsi felelősség kérdését. *Benedek József* John Rawls társadalomelméletéből kiindulva tágítja ki a méltányosságként értett igazságosság fogalmát a térbeli dimenzióra. Legfontosabb felvetései: vajon milyen mértékű térbeli egyenlőtlenségek fogadhatók el és/vagy tarthatók fenn, és mely ponton szűnik meg az egyenlőtlenségek társadalmi méltányossága? Ha konkrét választ nem is, a megközelítésmódok sokféleségét és számos módszertani javaslatot megfogalmaz – jól példázva, hogy a problémák körülhatárolása már önmagában is közelebb vihet megoldásukhoz.

A társadalmi igazságosság intézményi-normatív aspektusát helyezi középpontba *Kardkovács Kolos*nak a felelős állami szerepvállalást taglaló írása. Rövid eszmetörténeti kitekintés után részletesen kitér az etikus jogállam ismérveire, feltételeire és pozitív hozadékára. Tétélesen érvel a közjó iránt elkötelezett, érték alapú szemlélet mellett, melynek a mindennapi jogállami gyakorlatban kell leképeződnie. Mutatis mutandis követendő példaként a skandináv modellt ajánlja –, melynek titka szerinte „a tudástőke megszerzését támogató munka alapú gazdaság, a magas innovációs képesség és kapacitás, a stabil és mérethatékony intézményrendszer, a magas termelékenység (hozzáadott érték) által lehetővé tett magas jövedelmek, a vállalkozó szellem, a pénzügyi tudatosság, a széles és erős középosztály, a kevesebb munka – több magánélet, az egészségtudatosság, a protestáns értékrend és etika” (133. o.). Hangsúlyozza a „hivatásetikai tudatossággal bíró közszolgák” és nagyfokú integritással jellemezhető szervezeti háló szerepét a közérdek képviselésében és hatékony előmozdításában.

Az értékrendi elkötelezettség jól(l)ét-növelő hatásaira vonatkozó fenti állításokat statisztikai módszerekkel szemlélteti *Sebestyén Géza* tanulmánya. A szerző regressziós analízis segítségével 58 ország tízéves adatsorán vizsgálja a gazdasági prosperitásnak és stabilitásnak a vallási kultúra erősségével mutatott nemlineáris összefüggéseit. Legfőbb megállapítása szerint a „gazdasági stabilitásra felírt regressziók alapján mind a magukat vallásos felekezethez sorolók részarányának növekedése, mind pedig az adott országban fellelhető vallási csoportok számának növekedése pozitívan hat az ország gazdasági stabilitására.” Megfigyelése alapján „úgy tűnik, hogy egy adott ország vallási kultúrájának stabilizáló hatása elsősorban komoly válságok idején mutatkozik meg.” Az eredményekből megkockáztatja a sejtést, miszerint „a vallási kultúra erőssége pozitív kapcsolatban áll a gazdasági növekedés fenntarthatóságával” (160–161. o.).

Tekintettel arra, hogy a jogállami és pénzügyi stabilitás egyik legsarkalatosabb tényezője a javak elosztásának és újraelosztásának szabályozott rendszere, a könyv egy teljes fejezetet szentel a méltányos köztelherviselés az – etikus adózás témakörének. *Kocziszky György és Kardkovács Kolos* adatgazdag, számos grafikonnal illusztrált tanulmánya tíz elvet sorol fel és fejt ki az arányos adórendszer kritériumaként. Ezek: a jogszerűség elve, a tisztességes adózó és tisztességes adó elve, a bizalmi elv, a haszon és a fizetőképesség elve, a munka- és tőkejövedelmek adóztatásának egyensúlya, a hatékonyság, egyszerűség/közérthetőség és a tervezhetőség/kiszámíthatóság elve, valamint a horizontális azonosság – vertikális különbözőség elve. Az egyes elvekhez társított leíró magyarázatok nem foglalnak állást konkrét adópolitikai döntések mellett, hangsúlyozzák azonban az arányossági követelményt, a köztelherviselési funkcióval összefüggő jogokat és kötelességeket (mind a törvényalkotó, mind az adóalanyok részéről), és lefektetik a működőképes állam fenntartásához szükséges közbizalom alapvető normáit (163–202. o.).

Mindettől korántsem függetlenül, ám merőben más „mikroszűrővel”, a konkrét gyakorlat oldaláról elemzik a problémát azok a tanulmányok, melyek a fogyasztóvédelem, a pénzpiaci felügyelet, a bankszabályozás felől közelítenek a „helyénvalóság” kérdéséhez. Így kerülnek napirendre a befektetési és portfólió-értékesítési üzletágra jellemző magatartásminták (pl. etikus-e, ha az értékesítő nagy hozammal kecsegtető, de „kétes háttérű” befektetést tüntet föl vonzónak), a vállalati javadalmazási politika (etikus-e a menedzserek profitnyomás alá helyezése, érdekeltté tétele rövid távú nyereségképzésben), a banki hiteltermékek kockázati besorolása (etikus-e a kockázatok elfedése; olyan piaci versenyhelyzet teremtése, mely hazardírozó intézményi magatartást jutalmaz), a korrekt/inkorrekt lakossági vagy fogyasztói tájékoztatás (etikus-e információs aszimmetria esetén egyoldalúan áthárítani a felelősséget).

Gyura Gábor "szűrkezőnás"-nak nevezi az olyan gyakorlatokat, ill. tevékenységeket, melyek betű szerint nem sértenek ugyan jogszabályt, de alkalmazásuk társadalmi és/vagy anyagi kárt okoz. Jellemzően ilyennek tartja a piacra újonnan bevezetett innovatív termékeket s azok rendhagyó értékesítési módjait („misselling”). A „conduct”-típusú visszaélésekre utalva megállapítja: „az üzletvitel problémaköre végső soron egy etikai probléma”, hiszen a szabályozás „vakfoltjai” miatt gyakran a vállalati résztvevők belső kontrolljától függ, tisztességes-e az eljárás (204–207. o.). Ebből az aspektusból válik érthetővé, hogy a korszerű felügyeleti gyakorlat immár nemcsak az elrettentő szigorításra és szankcionálásra alapoz, de nagy hangsúlyt helyez az oktatásra, belső magatartási kódexek kialakítására és betartatására, fejlett szervezeti kultúra ösztönzésére.

*Freisleben Vilmos*nak a befektetési szektort vizsgáló tanulmánya az értékesítői magatartás kapcsán vet fel hasonlóan kritikus kérdéseket: vajon „etikus-e a kezdő vagy átlagos befektetők számára tőkeáttétellel járó befektetést kínálni” vagy ilyen eszköz (az értékesítői jutalék érdekében) „túl kedvező színben feltüntetni? Megérti-e

a befektető, hogy a tőkeáttétel milyen kockázatot jelent számára?” (231. o.). Ugyancsak ő vezeti be az olvasót az ENSZ által lefektetett „felelős és etikus befektetési alapelvek”(UNPRI), ill. az „impact investing” fogalmkörébe, felhívva a figyelmet arra, hogy befektetéskor a pénzügyi megtérülés mellett a pozitív társadalmi/környezeti hatásokat is célszerű szem előtt tartani.

Rendszerszinten vizsgálja a normatív elvek betartását *Dancsik Bálint és Fábíán Gergely*, a 2008-as válság párhuzamosan felépülő pénzügyi egyensúlytalanságait elemezve (amerikai hitelpiaci válság és magyar lakossági devizahitelezés). Következtetésük szerint „a piaci mechanizmus csak akkor vezethet rendszerszinten is kívánatos kimenetelhez, ha (1) a gazdasági szereplők (elsősorban a pénzügyi rendszer kínálati oldalán) megfelelő tudással rendelkeznek, hogy döntéseik következményeit teljesskörűen belássák, és (2) a döntések kevésbé individualista módon, és nem pusztán a rövid távú nyereségre koncentrálnak születnek.” A szerzők számos példát sorolva állítják szembe a következményetika szempontrendszerét az alternatív etikai megfontolásokkal (pl. kötelességetika, viselkedési pénzügytan) egy-egy pénzügyi/pénzpiaci döntés vagy cselekedet „jó”-ságának megítélésében. Mit érdemes szem előtt tartani pl. a tranzakciós költségek minimalizálása, az értékpapírosított, ill. kockázatos hiteltermékek kihelyezésének dilemmája vagy részvényárfolyam-függő/volumen-alapú teljesítményösztönzők alkalmazása esetén? A döntéseméleti modellből kiindulva meggyőzően érvelnek amellett, hogy a hosszú távú strukturális hatásokkal is számolni kell, s hogy a pénzügyi szereplők magatartásának befolyásolása legalább annyira „puha eszközökkel” érhető el (pl. oktatással, jó gyakorlatok átadásával, viselkedési sztenderdek felállításával, fogyasztói tudatosítással), mint amennyire szükség lehet korlátozó, preventív vagy áthidaló állami beavatkozásokra (pl. CRDIV/CRR szabályozás, adósságfék-szabályok, „fair bank” törvény, Nemzeti Eszközkezelő) a helytelen döntésmechanizmusok kiküszöböléséhez.

A kötet harmadik része az euro-atlantista kontextusból kilépve a keleti eszmetörténeti hagyomány felől kínál fel érdemi mikroperspektívákat. A nyitás annál inkább indokolt, mivel a globális gazdasági tér konnektív közegében a nemzetközi szereplők folyamatos interakcióban állnak egymással, miközben kulturális értelmezési kereteik merőben eltérnek. Ennek feloldását segítik a Kelet-kutató szakértők írásai, akik részben esettanulmányokon keresztül, részben a társadalmi cselekvésmintázatok mögött húzódó szokásrendek és gondolkodásmódok feltárásával adnak magyarázatot a geopolitikai-geoökonómiai különbségekre.

Hidas Judit a japán üzleti etikáról írott tanulmányában a konfuciánus értékrenddel hozza összefüggésbe a kelet-ázsiai országok sikeres gazdasági teljesítményét. Az ún. „japán csoda” szerinte annak köszönhető, hogy a „konfuciánus etika tanításai közül különösen a hierarchia és az erkölcsi kötelességek (lekötelezettségek) tudomásul vételének az elve nagyon jó alapot teremtett a kapitalizálódó Japán gazdasági és üzleti szervezeti struktúrájának kialakításához” (178. o.). Ez a weberiánus logika

ugyanakkor kevésbé alkalmazható az 1990-es éveket követő recessziós időszak társadalmi-morális deficitjeire. A szerző Fukuyama nyomán „a társadalmi tőke zsugorodásaként” írja le azt az elhúzódó válságfolyamatot, mely a gazdasági visszaesést kísérő korrupciós botrányorozat eredményeképp a kollektív értéktudaton alapuló társadalmi identitás megrendüléséhez (is) vezetett. Esettanulmányai betekintést engednek a japán üzleti mentalitásba, miközben tartózkodnak attól, hogy a leírt problémákra átfogó megoldást adjanak.

Hiánypótlónak lehet tekinteni *Sárvári Balázs*nak és *Eszterhai Viktornak* a kínai gazdaságpolitika értékrendi hátterét megvilágító két tanulmánya. Kutatásaik meggyőzően bizonyítják: miként a jelenkori geopolitikai viszonyok megértéséhez elengedhetetlen feltárni a kínai hatalmi észjárását, úgy a gazdasági-pénzügyi kapcsolatrendszerben elfoglalható adekvát pozíció kialakításához egyetlen európai nemzet sem nélkülözheti az interkulturális érintkezés lehetőségeinek, korlátainak és értelmezési tartományainak ismeretét. *Sárvári Balázs* Kína-tanulmánya a Keleti Birodalom domináns eszmetörténeti hagyományait nyomon követve mutat be három különböző állami-rányítási modellt, ezekből vezeti le a XXI. századi új világrendre felvázolt lehetséges forgatókönyveket. A konfuciánus, taoista és legista világképből kiindulva fejti ki a modern kínai globalizáció-elképzeléseket, köztük a szélsőséges álláspontokat és a pragmatikus gondolkodók nézetrendszerét (Tingyang Zhao, Yan Xuetong, Pan Wei). A szerző maga – a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájára támaszkodva – mérsékelt álláspont felé hajlik: a Kissinger-féle koevolúció-elméletet ajánlja. Eszerint Kelet és Nyugat párhuzamos hatalomgyakorlását „a kínai magaskultúrára jellemző harmónia globális kiterjesztésének is tekinthetjük (...) amelyben az egyes, önmagukban diszharmóniában lévő régiók, szektorok, társadalmi csoportok átfogóan mégis stabil egészet adnak. A harmónia ebben az értelmezésben nem a konfliktusok hiánya (...), hanem egy olyan szervezési szint, ahol a különbségek nem jelentenek rendszerszintű fenyegetést” (313–314. o.). *Sárvári* a koevolúciót olyan kooperatív versengési formának tartja, mely „egyszerre következik a nyugati és a kínai értékrendből, és illeszkedik a XXI. század technológiai, világ gazdasági viszonyaihoz. Olyan hatalmi struktúra, amelyben Kína a legmagasabb biztonságpolitikai szinten [...] a világrend stabilitását, a globális beavatkozásra feljogosító mandátumok újraosztásában való kooperatív részvételt választja” (319–320. o.).

A döntéshozatali mechanizmusok hátteréül szolgáló értékrendi magyarázatot erősíti *Eszterhai Viktornak* a *guanxi*-ről szóló tanulmánya (a 关系 jelentése: kapcsolat). A szerző genuin nézőpontot vezet be, amikor a *guanxi*-modellt a teljes gazdasági-társadalmi struktúra működésére alkalmazza, beleértve az intézményesült viselkedésformákat. Szerinte a „*guanxi* jelentősége abban áll, hogy összeköti a társadalom minden tagját, meghatározva ezzel a kínai társadalom működési elvét és tagjainak mindennapi életét (pl.: az erőforrások eloszlását, a gazdaság működését, az információáramlást, a döntéshozatali mechanizmusokat, az egyének társadalmi

szerepét, státuszát, feladatait” (324. o.). Eszterhai finoman distinkcionált leírást ad a kínai társadalom szövetéről: nemcsak a hálózati kapcsolatrendszerek térképét rajzolja meg, de számot ad azok sajátos természetéről is. Szerinte a modern nyugati típusú tranzakciós mechanizmusokkal szemben a társadalmi javak és értékek guanxi-vezérelt cseréje nem pusztán instrumentális, ahhoz konkrét érzelmi motívumok, normatív elemek, gesztusok és értéktartalmak társulnak. Ennek szabott rendje jelöli ki az egyén helyét a formális és informális személyközi viszonyrendszerben. Az intézményi közgazdaságtan és a hálózatelmélet belátásaival párhuzamba állítható következtetései jól kiegészítik a „társadalmi tőke”, „kapcsolati tőke” európai fogalomkörét, rávilágítva a használati módok eltéréseire.

A kötetet lezáró tanulmány a muszlim közösségek felől vizsgálja a kereskedési és bankolási stratégiákat, miközben számos, az iszlámra vonatkozó művelődéstörténeti adalékkal szolgál. Tanulságos kiegészítője a judeo-keresztény gazdaságtanai paradigmának, amellyel a kora középkorra egy magasan fejlett arab matematikai-pénzügyi kultúra állt szemben. Utóbbi már ismerte a monetarizáció fogalmát, a pénz közvetítő funkciójára alapozva megvetette a határhaszon-számítás alapjait és stabil bankrendszert tartott fenn. Mára az iszlám gazdaságfelfogás talán egyik legnagyobb ellentmondása, hogy a közösségi hitelekkel azonosított magatartási dogmák – melyek a pénzügyletekben is tetten érhetők – egy olyan társadalmi berendezkedést konzerválnak, mely nem képes hatékonyan adaptálódni a megváltozott körülményekhez. Legalábbis erről győz meg *Balázs Judit* és *Varga József* (empirikus tapasztalatokra is támaszkodó) írása.

Mint az a felsorolt témák sokrétűségéből kitűnik, egy etikus(abb) közgazdaságtan feltételeit firtató tanulmánygyűjtemény mind történetileg, mind diszciplinárisan igen tág értelmezési tartományt érint. Az MNB kiadásában megjelent reprezentatív, 370 oldalas kötet nem törekszik, nem is törekedhet a teljes problémakör lefedésére. Arra viszont határozott lépéseket tett, hogy új gondolkodási irányokat megnyitva újrafogalmazza a XXI. század megoldatlan kérdését: miben áll és hogyan érhető el egy globálisan fenntartható gazdálkodási paradigma?